

PRINCIP 3

Språket är tankens viktigaste verktyg och att odla en kritisk språkförmåga tillhör högskolans viktigaste uppgifter

Språklig förmåga är en grund både för studier och för att hävda sig i yrkesarbete och samhällsutveckling. Språk ger makt och utövar makt. Högskolan behöver i långt högre grad än idag prioritera studenters systematiska uppövning av en både formell och kritisk språklig medvetenhet och förmåga.

Språklig kapitalförvaltning

Språket är ett tankeverktyg. Vi lär oss när vi skriver och talar. Tanken blir synlig, inte bara för andra genom ett språkligt uttryck, utan även för oss själva. Och när vi får syn på den, när vi läser vad vi skrivit, märker vi bristerna och kan förbättra tankens logik och kraft. Men vi behöver alltid hjälp. Vi behöver förebilder och dem behöver vi också hjälp med att hitta. Vi behöver läsa mycket, riktigt mycket i alla möjliga genrer. Sedan behöver vi skriva mycket och få stöd och uppmuntran och konstruktiv kritik på det vi skrivit. Det innebär att vi också måste få hjälp och övning i att ge sådan kritik. Sedan behöver vi skaffa oss språkliga förebilder. Att härma våra förebilder är ett stadium mot en språklig självtillit. För en musiker att bli någorlunda säker på sitt instrument krävs kanske tiotusen timmars övning – ska man bli mästare krävs betydligt mer. Och språket är allas vårt instrument.

Det är alltså ingen enkel uppgift att skriva väl, för att inte nämna det som verkar vila så obekvämt i den svenska traditionen, att tala väl. Om man i Sverige

---

How to cite this book chapter:

Casson, A 2015 Högskolans ansvar: Principer för utveckling av den högre utbildningen. London: Ubiquity Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.5334/bap.c> License: CC-BY 3.0

kan tala väl är det troligen inget man lärt sig i skolan och knappast i högskolan heller. Det förekommer jämfört med andra länder väldigt få systematiska övningar i ungdomsskolan i att framträda och tala utan ängslan, att träna upp färdigheterna i att fånga sin publik och att uttrycka sitt budskap klart och med övertygelse. Att våga och kunna tala väl är en del av att ta sin plats i offentligheten och påverka sin egen och andras framtid. Det är ett viktigt medel för att utöva makt och inflytande. Idag finns i bästa fall tillgång till terapeutiska insatser för de paniskt rädda och en och annan retorikkurs för de ambitiösa – men de är få och sporadiska. Deltagande i det politiska livet blir alltmer en uppgift för pensionärer; föreningslivet lockar över huvud taget allt färre till sina möten, som annars är naturliga övningsplatser för offentligt tal. I stället för att erkänna och systematiskt bearbeta den inneboende blygsel som de flesta av oss känner inför publik, låter vi dem som insupit säkerheten med modersmjölken bli de som uppträder offentligt och påverkar oss andra. Oftast är det en klassfråga men långt ifrån alltid.

Det vi skriver och det vi säger lever sedan ett eget liv. Vi vill att andra ska läsa och lyssna men vi har inte fullständig kontroll över vad det är de uppfattar och förstår av vad vi vill ha sagt. De senaste decennierna har inneburit en formlig revolution för medierna. Alla kan plötsligt publicera sig för hela världen via Internet. Man kanske inte ens *vill* publicera sig; man blir publicerad i alla fall. Men i den oändliga mängden material publicerat på nätet finns fortfarande ännu så länge en tilltagande makt hos de redigerade medierna: framförallt TV och tidningar men också film och radio. I ett trots allt så åsiktshomogent land som Sverige har dagstidningar, *Dagens Nyheter*, *Expressen* och *Aftonbladet*, makten att avgöra vad som för dagen är viktigast att veta, vilka som för dagen är hjältar eller bovar och hur vi bör rösta i nästa val. Det är oftast inte någon rationell logik som styr innehållet, utan en egen medielogik. Och den medielogiken, hur den påverkar oss och hur vi i någon liten mån kan påverka den, behöver vi också lära oss att förstå och hantera.

Den högre utbildningens enda medium har genom ett årtusende varit ordet; att behärska ordet har gett makt. Och det lär det fortsätta göra. Men språk och kommunikation är inte bara ord. Under mer än ett sekel har bilder också fyllt den västerländska människans vardag. Med den digitala revolutionen har bildskapande mer än någonsin blivit var mans egendom. Den högre utbildningen måste förnya sig och erkänna vad som är uppenbart: förmågan och färdigheten att skapa och tolka bilder, både stillbilder och rörliga, utgör en förutsättning för att medvetet kunna förstå och påverka världen. Bilden med dess brist på logisk och linjär argumentation, dess mångtydighet och kraft i att påverka oss affektivt, behöver blottläggas också i andra utbildningar än bara de konstnärliga och medieinriktade.

Språket är alltså inte bara ett kommunikationsmedel utan även ett maktmedel. Hur var och en av oss använder språket är bestämt av vår plats i ett socialt spänningsfält där spänningar och maktförhållanden förstärks och bekräftas av

språkanvändningen. Det finns en tyst överenskommelse om vem som har rätt att tala och bli lyssnad på i olika situationer, vem som har rätt att avbryta och ställa frågor, vem som artigt ignoreras och vilkas synpunkter som väger tyngst i det fortsatta samtalet. På samma sätt som ett penningkapital ger tyngd i ekonomiska transaktioner, ger ett socialt eller kulturellt kapital tyngd i det intellektuella och sociala umgänget. Och ett viktigt uttryck för det kulturella kapitalet är språkanvändningen. Den franska samhällsfilosofen Pierre Bourdieu har varit en av dem som de senaste decennierna haft ett stort inflytande på västerländskt sociologiskt tänkande, inte minst just genom sina undersökningar av olika typer av symboliskt kapital. Språket är alltså en viktig, kanske den viktigaste, markör när det gäller kulturellt kapital, och kallas till och med för ”språkligt kapital”, sådant som man både ärver och förvärvar från föräldrarna.³⁶

Vill man överföra sitt kulturella och sociala kapital till sina barn, bör man se till att de får en utbildning som förser dem med ett språk som gör det möjligt för dem att fortsätta utöva makt och inflytande i det sociala, det intellektuella och det ekonomiska livet. Samtidigt är det en av Bourdieus grundteser att det är utbildningssystemet i sig som utgör den främsta institutionen för överförande och legitimering av kulturellt kapital – kapital som kan ge makt och inflytande – från en generation till nästa. Skolan – tvärtemot den klassiska liberala tanken om skolan som utjämningsmekanism i ett meritokratiskt samhälle – förstärker snarare den ojämna fördelningen av kulturellt kapital. Tanken är att skolsystemet premierar vissa kunskaper genom att sätta betyg på dem eller på annat sätt intyga deras kvalitet. Men det är inte bara kunskapen i sig som betygssätts utan minst lika mycket hur det framförs, den språkliga stilen, ansatsen, tonen; detta är sådant som skolan knappast lär ut eller uppmärksammar annat än att genom att sätta låga betyg. Det går förvisso att lära sig på egen hand men om man inte gått i rätt skola, umgåtts i rätt kretsar, skaffat sig de rätta vännerna med det riktiga uttalet och uppförandet, gått på teater och utställningar om söndagarna, och bemötts av de rätta förväntningarna, ligger man efter, långt efter. Man förstår av att läsa Bourdieu att detta är ännu mera accentuerad i Frankrike än i Sverige. Med sitt *habitus*-begrepp försöker han förklara hur detta går till. *Habitus* liknar till en del tanken om en klasskultur och rymmer också tanken att var och en av oss har en uppsättning tämligen svårubbade och tämligen omedvetna föreställningar om sina egna chanser att lyckas eller misslyckas i skolan eller i livet. Man är fri att välja, att lyckas eller misslyckas, men den omedvetna klädseln som är *habitus* gör att man omedvetet avpassar sina ambitioner och beteenden till de sannolika chanser någon från samma bakgrund eller klass har att lyckas. Man vill inte, man bryr sig inte, det är inte intressant med skolan eller med läsning och skrivning. Det finns andra områden som man kan lyckas på.

³⁶ ”Embodied linguistic capital”, Bourdieu/Passeron 1990.

Sverige har ett öppet och förlåtande utbildningsystem med vuxenutbildning, validering och studiestöd som tillåter andra chanser. Tillsammans med ett fåtal andra länder är Sverige helt framstående på denna punkt. Men skolan – och högskolan – i Sverige är precis lika skicklig på att omvandla medfödda privilegier till vad som framstår som objektiva meriter. En meritokrati är ett samhälle som låter skicklighet avgöra framgång, inte blodsband och kontakter. Och västvärlden har haft meritokrati som utgångspunkt för sina jämlikhetssträvanden ända sedan upplysningstiden; åtminstone sedan andra världskriget har meritokratin blivit en självklar princip både till höger och till vänster i politiken – inte minst i det tongivande USA med dess brett uppbyggda system av lämplighetstester och stipendier. Men självklart för alla är väl också egentligen att de som når framgång i utbildningsystemet från arbetarklassen utgör undantag; *les miraculés scolaires* – de mirakulösa eleverna, kallar Bourdieu dem. Han var själv son till en brevbärrare. De som inte når framgång bland medelklassen är också undantag. Och det är i skolan som börd – i betydelsen den miljö som man fötts in i – omvandlas till merit. Och det är främst genom språkanvändningen som detta sker.

Språkets hantverk

Om man nu tycker detta är fel, moraliskt förkastligt ur rättvisesynpunkt och slöseri med människors möjligheter, finns det några tänkbara vägar framåt. Bortsett från revolutioner och klasslösa samhällen, skulle *en* väg framåt vara att helt enkelt bortse från den språkliga dräkten i levens eller studentens alster. Man lägger inte någon större vikt vid formella fel, stillägen, elegans och finess utan försöker se igenom språket till ”innehållet”. Språklig korrekthet är bara ett av överhetens många sätt att förtrycka, tänker man. Det finns en del lärare som i sin progressiva välvilja och politiska medvetenhet försöker tillämpa ett sådant program. I början av min egen tid som lärare i högskolan blev jag tillfälligt övertygad om att det kunde vara en väg fram, att godkänna uppsatser bemängda med språkliga fel, bland annat av studenter som inte har svenska som modersmål, om tanken var klar och innehållet vettigt. Jag ångrade mig nästan på en gång. Det håller inte. Dels accepterar inte det akademiska systemet – kollegagranskningen – sådana alster. Eftersom ”språkregler” egentligen inte är någonting annat än en uppsättning konventioner som alla språkbrukare är överens om ska gälla, är det inte lätt för ett fåtal att säga att de struntar i dem och att det är innehållet som räknas; sedan lurar man också studenten om vad som går an. Lärare kan inte släppa efter i den språkliga konvensen för att underlätta för dem med ”sämre” bakgrund. Det är nedlåtande och degraderande. Men det är inte intellektuellt rätt heller, därför att språket hör så intimt ihop med tanken. Det går inte att skilja ut innehållet från formen. Det blir som att lyssna på en vacker melodi på en ostämnd fiol.

Vilken är då den andra vägen fram? Ja, det är helt enkelt att man får lära sig maktens språk. Så svårt är det inte. Det kräver mycket övning och arbete. Det är

ett hantverk som kan övas precis som alla andra hantverk men det skiljer sig från de flesta andra genom att ge tillgång till makt. Men då måste skolan och högskolan släppa på förlåten och tydligt visa hur viktigt det är och ge övningen den tid och uppmärksamhet som krävs. Högskolan har väl inte genom tiderna haft just hantverket som sitt främsta ideal. Snarare tvärtom: i högskolan använder man sig av huvudet och inte handen. Hantverket är det som man *inte* sysslar med i högskolan – det sker i yrkesskolor av olika slag. Men trots allt är hantverk en stark och användbar metafor för intellektuellt arbete och inte minst för språkarbete.

I detta perspektiv, att skaffa sig makten att påverka både sitt eget liv och samhällets, borde alltså en systematisk och krävande övning i att skriva klart och tala väl utgöra en grundpelare bland högskolans uppgifter. För all del också under de tolv skolåren som föregår högskolan. Och det är nog inget särskilt kontroversiellt i detta; de flesta inom både ungdomsskolan och högskolan skulle säkert hålla med. Efter ett decennium som svensklärare i ungdomsskolan och som lärarutbildare i ett decennium till, är ändå mitt intryck att det skrivs alldeles för lite. De tre traditionella tretimmars ”salsuppsatser” per termin som alla gymnasister skrev med noggrann rättning och individuell genomgång ännu på 1980-talet, åtminstone i Falun, lär nu ha försvunnit och inte ersatts av någon annan för både eleven och lärare lika ansträngande övning. Men redan en sådan regim var otillräcklig. För att stävja godtycke har elever och studenter med rätta krävt genomskinliga betygsriterier. Men ju tydligare vi lärare avslöjar våra betygsriterier, verkar det som, desto mer döljer vi det i särklass viktigaste betygsriteriet – språkanvändningen. Övning i konsten att skriva väl har inte tillräcklig status, vare sig i samhället i allmänhet eller i skolan och högskolan. Många barn och ungdomar skriver nog mera än någonsin förr i den digitaliserade värld där skriften tagit över en del av det muntliga samtalet genom SMS, blogg, mejl, och sociala medier – men med alldeles för lite systematik och handledning i att klart bygga upp och uttrycka alltmer komplexa argument i skrift, i relation till den makt över sitt eget liv och andras som skrivandet kan ge.

Tiotusen timmar är runt 20 timmar i veckan under tio år. Orimligt? Jag tycker inte det. Inför en sådan utmaning skulle med all säkerhet – och med rätta – många lärare beklaga sig över det söndersplittrade landskapet som en högskoleutbildning idag är, med mängder av femveckorskurser och alltför lite av det långsiktigt sammanhängande mentorskap som behövs för att stödja språkutvecklingen. De skulle nog också berätta om den skriande brist på tid och resurser som finns att ägna sig åt något så tidskrävande som individuell respons på skrivuppgifter. Jag är övertygad om att de styrande på alla nivåer från universitetsstyrelsen och nedåt i organisationen behöver se över hur de fördelar resurserna inom högskolan. Jag tror att en del annat vore värt att offra för språkövningens skull. Och det är möjligt att ambitionen att en utbildning ska innehålla allt man behöver veta för ett framtida yrkesliv behöver maka åt sig för ambitionen att utbildningen ordentligt ska öva upp ett antal handlingsförmågor för hela det framtida livet. Inte minst språkförmågan.

För den som är tränad i att läsa och att lyssna, avslöjar ett ordval mycket om den som uttalat sig, hennes syfte och hennes plats i världen. När vi läser kritiskt, läser vi därför inte bara av orden utan vi läser av världen. När vi väljer ord i våra egna uttalanden, vet vi, om vi är kritiskt medvetna, hur de kommer att tas emot, hur de kan påverka. Vi kan avslöja makt och vi kan utöva makt.

Språk och makt – literacy

När akademien grep sig an de här frågorna om språk och makt, skedde det först inom sociolingvistik, en gren av språkvetenskapen som växte snabbt, typiskt nog, under de samhällsengagerade och upproriska 1960- och 70-talen. I det tidiga studiet av språket i samhället var en av fixstjärnorna Basil Bernstein. Utbildningssociologen Bernstein grundlade i sin *Class, Codes and Control* (1971) ett idébygge som på sin tid var en ögonöppnare för många. Han beskrev nämligen det språk vi använder som olika koder med två huvudtyper: begränsad kod respektive utvecklade kod. Den begränsade språkkoden används i situationer där alla känner alla och vet vad de pratar om, är full av kortformer, anspelningar och inskjutna frågor; den utvecklade koden används i offentliga situationer där man inte kan förutsätta att de som lyssnar delar samma förförståelse. Svenskans begrepp talspråk och skriftspråk täcker en del av den här skillnaden. En anledning till att arbetarklassens barn klarar sig sämre i språkrelaterade ämnen i skolan är att de behärskar bara den ena, den begränsade koden, hävdade Bernstein, medan medelklassens barn har tillgång till båda. Den begränsade koden är minst lika adekvat och välutvecklad, stilistiskt nyanserad och rik, men fungerar bara i rätt socialt sammanhang medan den utvecklade koden fungerar i många fler. Samhällets värderingar stämplar sedan koderna som bättre eller sämre, ger tillträde till makt åt den som behärskar den utvecklade språkkoden, medan den som använder den begränsade koden i offentligt sammanhang inte blir hörd, utan snarare hånad. Dessutom skapar individen också sin egen identitet, sin gruppstillhörighet och livsmöjligheter, i och genom sin språkanvändning.

Bernsteins tidiga resonemang ger sedan eko i mera omfattande och komplexa tanke-system hos de franska samhällsfilosoferna under de efterföljande decennierna; namnkunnigast och mest inflytelserika är väl Michel Foucault och Pierre Bourdieu. Central i Foucaults idévärld är tanken att språket är samhällets meningsbärande system, att språket utgör den sfär där makten är konstituerad och konstitueras. Frågor om språk och makt har under de senaste decennierna sedan kommit att utgöra kärnan i en egen forskningsgren som tagit namnet *literacy*. *Literacy* är ett relativt nytt ord i engelskan och verkar enligt språkhistorikerna ha vuxit fram ur sin motsats, *illiteracy*, analfabetism. Märkligt nog finns inget enskilt ord på svenska heller för motsatsen till analfabet. Men *literacy* handlar alltså om läs- och skrivkunnet och ursprungligen

om den grundläggande läs- och skrivundervisningen bland både barn och vuxna. *Literacy* är ett forskningsområde, dock, som liksom de flesta forskningsområden som vill ta sig an mänskliga och samhällliga fenomen i hela deras bredd, gränslar ett antal skilda traditionella akademiska ämnen, i det här fallet kanske främst pedagogik, sociologi och lingvistik. Det är alltså svårt att ringa in den betydelse som *literacy* fått i engelskan med ett enda ord på svenska. Men då är svenskan i gott sällskap med franskan och tyskan som vacklar mellan ord för ”kommunikationsfärdighet” eller ”läsförmåga”, som visserligen båda täcker viktiga sidor av begreppet, men inte *literacy* i dess helhet. ”Litteracitet” använder en del av de svenska forskarna själva; jag avvaktar.

För det första avser *literacy* både läs- och skrivförmåga men det är betydligt mera än att bara lära sig att utforma och avläsa meddelanden i skrift, även om det naturligtvis är där det börjar. Man måste kunna avkoda en rad symboler – bokstäver, oftast – och omforma dem till begripliga uttalanden och, tvärtom, skapa begripliga uttalanden med hjälp av symboler som finns kvar i tid och rum. Det är väl så de flesta kanske tänker sig läsinläring: det är en avkodningsprocedur – och skrivning är en kodningsprocedur – som brukar klaras av de första åren i skolan. Men inte bara *literacy*-forskare inser att det är mer än så; det är en förmåga som fortsätter att utvecklas genom hela livet och kräver ständig, medveten övning om den ska bli riktigt bra. Och det gäller inte bara författarens skrivkonst, det gäller i högsta grad också konsten att läsa. Men när man läser, läser man inte bara orden, man läser också hela världen där de kommit till och hela världen där orden blivit lästa. Man tolkar och avslöjar författarens avsikter med texten och man är medveten om hur ens egna förutsättningar i form av erfarenheter och livssituation påverkar förståelsen. Det är alltså en kritisk medvetenhet man behöver, en kritisk språkmedvetenhet, en kritisk läs- och skrivförmåga. Här någonstans tror jag man också kan börja ringa in vad *literacy*-begreppet kommit att innebära.

En av de viktigaste förgrundsgestalterna inom *literacy* var Paolo Freire, radikal pedagog och samhällsfilosof, drivande i en mängd alfabetiseringskampanjer både i hemlandet Brasilien, i exil i Chile och i de forna portugisiska kolonierna i Afrika. Hans banbrytande skrift, tryckt för första gången revoltåret 1968, heter *De förtrycktas pedagogik* och det var i den som han så tydligt visade kopplingen mellan språk och makt, och inte bara makten att förstå utan också makten att agera för att ändra på missförhållanden. Det var i förmågan att se, benämna och i ord förmedla sin maktlöshet som den maktlösa kunde finna vägen mot en förändring. Det handlade inte om att minnas eller upprepa vissa stavelser eller fraser i läsinläring utan om att tänka kritiskt kring läs- och skrivprocessen och kring själva språkets avgörande betydelse, hävdade han. Språk är omöjligt utan tanke och både språk och tanke är omöjliga utan den värld till vilken de hänvisar, och därför är människans ord mer än bara glosor – det är ord-i-handling, skriver Freire. På det här sättet blir läs- och skrivinläring inte bara ett sätt att bättre kunna upprätthålla en avancerad produktion eller målen hos en maktelit

utan ett sätt att få syn på sin värld, sin situation, alla invanda föreställningar om sig själv och sitt liv, alla givna sanningar och förgivettaganden – och i förlängningen ett medel att förändra dem. Genom att inte bara läsa ordet, utan att också läsa världen, kan människor få syn på sig själva som handlingsförmögna. Därmed kan de bryta den tystnaden som alltid utmärkt de förtryckta i människors samhällen genom årtusenden, säger Freire. När man lär sig att avkoda bokstavstecken till ord och ord till meningar kan man förstå vad avsändaren, skribenten, vill ha sagt. Man läser *med* texten. När man ställer frågor till texten – vilka outtalade förgivettaganden bygger den på? vilka dolda avsikter bär den på? – läser man *mot* texten. Och det är ur denna motläsning som inte bara en ny världsbild utan även en ny självbild kan växa.

Hilary Janks är en av dem som förvaltat arvet efter Paolo Freire och omsatt hans grundläggande tankar om språk, makt och förmågan att omsätta insikt i handling i en nutida kontext i världens – tillsammans med Brasilien – minst jämlika land, Sydafrika. En grund för Janks gärning som lärarutbildare inom *literacy* är ett fenomen som Pierre Bourdieu har pekat på med sin vanliga vassa elegans, nämligen att medan utbildningsystem sällan lyckas ge elever ur underordnade samhällsgrupper kunskap om och tillgång till det legitima språket lyckas samma system alltid lära dem att känna igen dess legitimitet.³⁷ Hilary Janks skriver att när det gäller engelskan i Sydafrika – det ”legitima” språket där – skulle detta behöva omvandlas till sin motsats. Elever skulle behöva en utbildning som hjälper dem att själva bemästra engelskan samtidigt som de har förmågan att kritiskt ifrågasätta dess dominans gentemot Xhosa, Afrikaans eller något annat av landets elva officiella språk.³⁸

Men det är inte bara i världens fattigaste och mest ojämlika samhällen som förmågan att läsa *mot* en text behöver utvecklas. Det är en förmåga som alla ständigt behöver utveckla i en livslång bildningsprocess. Skolan och högskolan är institutioner instiftade och bekostade av samhället för att den processen ska kunna stimuleras och stödjas.

Literacy är en högst relativ förmåga, helt beroende av hur kommunikationssystem är utformade. I ett samhälle utan skriftspråk blir förmågan att skapa och tolka muntliga meddelanden, att spela, mima och minnas, det avgörande. I det industrialiserade samhället där det tryckta ordet på papper är det viktigaste verktyget för dominans, styrning och kontroll, blir förmågan att uttrycka sig i skrift och tillgång till publiceringsmedierna avgörande. I ett samhälle som vårt, styrt av digitala kommunikationer, räcker det inte med förmågan att avkoda och utforma skriftliga meddelanden. Om sådana, åtminstone före bildjournalistikens tillväxt, uppträdde suveränt och ostört på tidningssidan, visar de sig numera i en kakafoni av omgivande tecken och signaler, i en mängd fonter och layouter, på en datorskärm tillsammans med rörliga bilder, färger, ljud, röster, musik, omgiven av blinkande reklambudskap och personligt utformade

³⁷ Bourdieu 1991, s 62.

³⁸ Janks 2010, s 12.

erbjudanden. Allt detta ska man kunna tolka och förstå, allt detta ska man själv kunna skapa för att påverka. Det är inte tillgången till publiceringsmedier som är begränsad numera, det är snarare mediebruset som är obegränsat: den överväldigande mängd meddelanden som konkurrerar om läsarens och lyssnarens uppmärksamhet. Det kräver en utvidgad läs- och skrivmedvetenhet, en både kritisk och multimodal läs- och skrivförmåga.³⁹

Flerspråkighet har alltid varit en tillgång, för många en självklar nödvändighet. ”Enspråkighet är den nya analfabetismen”, skriver David Barton.⁴⁰ Barton leder världens kanske mest framgångsrika literacy-forskning vid University of Lancaster och menar med detta att om man inte är tillräckligt kompetent i de språk som används i ett visst sammanhang, måste man kompensera på precis samma sätt som en analfabet gör. Som engelsman föddes jag in i ett djupt enspråkigt land, där andra språk än engelska betraktades välvilligt och med överseende som intressanta företeelser värda att studera. På sextioalet i England var vi fortfarande bara en liten bit på väg ut ur ett kolonialt förflutet som höll inte bara den koloniserade men också kolonistören i ett språkligt järngrepp. Den sydengelska, övre medelklassens uttal och vändningar var normen man fick överta om man ville nå framgång i ett professionellt yrkesliv. Främmande språk – främst franska men något litet tyska – skulle uttalas med samma engelska betoning och brytning. Allt annat betraktades nog som en lägre form av förräderi. Lite bättre har det kanske blivit de senaste femtio åren när det gäller regionala uttal men intresset för att lära sig främmande språk i England har tvärtom dalat ännu mera, i takt med engelskans framväxt som hela världens *lingua franca*, inte bara i akademien utan också i affärlivet, politiken och turismindustrin. Känslan för subtila nyanser i Shakespeares tungomål spås ut förstås, och det är engelska som bruksspråk som övertagit den roll som latinet hade under större delen av det föregående årtusendet. Linné skrev, till exempel, de allra flesta av sina många publikationer på latin och kunde på så sätt både konversera och brevväxla med kollegorna i Europa. Att hans variant har kallats ”Svartbäckslatin” tyder på att det kanske inte var så elegant, men suveränt användbart.⁴¹ Nu är det engel-

³⁹ Ordet *multimodal* används av lingvisten och pedagogikprofessorn Gunther Kress i hans banbrytande *Literacy in the New Media Age* (2003) för att kunna skilja mellan å ena sidan olika *genrer* i skrivandet – t.ex. annonsen, lagtexten, kondoleansbrevet – och de olika *modus* som används – t.ex. still och rörlig bild, musik, tal etc. Man kan undra om inte *literacy* som begrepp då börjar växa ur sin kostym, som egentligen består av det skrivna språket – och detta resonerar Kress mycket riktigt kring (se t ex s 106 ff). Möjligen skulle ”semiotik” bättre beskriva hela florans av betydelsebärande tecken som människor använder i sin kommunikation. Men vi bestämmer inte, som bekant, själva över ordens betydelser och i engelskan har *literacy* kommit att få inbegripa språkmedvetenhet och språkförmåga i den allra vidaste betydelsen av ordet ”språk”. Det verkar helt adekvat med tanke på de bibetydelser rörande kritisk läsning, makt-perspektiv o s v som *literacy* kommit att få.

⁴⁰ ”Monolingualism is the new illiteracy”. David Barton, *Literacy. An Introduction to the Ecology of the Written Language* (2007), s 199.

⁴¹ Se Ann-Mari Jönssons uppsats ”Linnaeus’s ’Svartbäckslatin’ as an International Language of Science” (Jönsson 2001).

skans tur: ”Vi är alla flygtrafikledare nu”, skriver Stefan Collini syrligt, om den moderna tidens nyansfattiga internationella engelska.⁴²

Icke desto mindre är behärsksningen av engelskan i tal och skrift en statusmarkör och en maktfaktor, inom akademien numera helt avgörande. Jag har ägnat en stor del av mitt intresse och min tid under de senaste fyrtio åren åt att försöka uppnå och underhålla en viss grad av uttrycksrikedom och korrekthet i bara två språk och vet hur krävande det är. För en student som i samma veva ska lära sig ett främmande akademiskt språkbruk med dess krav på klarhet, noggrannhet och formalia blir det en verklig utmaning. Men det utgör en viktig del, kanske den viktigaste delen, i hela högskolans bildningsuppdrag. Och det inte bara för de humanister, samhällsvetare och andra som har det skrivna språket både som studieobjekt och viktigaste verktyg i sin forskning. Utan också för alla som går sin livslånga bildninggång i eller i kontakt med högskolan – naturvetare, medicinare och ingenjörer tillika.

Nu hör jag mina ingenjörskollegor börja knorra. Jag vet redan vad de tänker säga och jag håller med dem: Skriv kort och effektivt! Gärna i punktform! En bild eller ett diagram säger mer än tusen ord. Och förresten är matematiken ett eget språk, det också, som humanister och samhällsvetare knappt börjat lära sig. För att inte nämna C++ *eller html*. Det finns en språklig utformning som är mer eller mindre adekvat i sitt specifika sammanhang. Men bilder, och algebra, och geometri, och dataspråk och för den delen musiknotation och stickbeskrivningar är alla relativt nya konventioner som vuxit fram som olika slags förkortningar eller genvägar ur modersspråket. De går också alla att återföra till modersspråket. Det är säkert onödigt tidsödande och krångligt att uttrycka ens det enklaste matematiska talet i löpande text, för att inte tala om differentialkalkylen, men det går. Det var ju inte förrän en bit in på 1600-talet som matematikens symbolspråk började användas någorlunda regelbundet. Fram till dess hade matematiska operationer uttryckts retoriskt, i löpande text. Likhetstecknet =, till exempel, infördes av den brittiska matematikern Robert Recorde i mitten på 1500-talet ”för att slippa den tröttsamma upprepningen av orden ’är lika med’”⁴³. Sedan har ju det matematiska symbolspråket förfinats så att det inte bara är tidsbesparande utan även tankebesparande och därmed gör det möjligt att utveckla matematiska begrepp och operationer som vore hart när omöjliga att utveckla utan ett sådant språk.

Liksom alla andra språk, utestänger dock matematikens språk alla som inte lärt sig det, och verkar ibland göra en dygd av sin egen otillgänglighet. Som en matematiker uttrycker saken: ”Matematik [har] förknippats med inpluggande av vad någon annan redan tänkt och formulerat. I stället för att vara ett

⁴² ”We are all air-traffic controllers now.” (Collini i förordet till Snow 1998, s lxvi.)

⁴³ ”.. to avoide the tedious repetition of these words: ’is equal to’, I will set (as I do often in work use) a pair of parallels or gemow lines of one length, thus =, because no two things can be more equal” Robert Recorde *The Whetstone of Witte* (1557) citerat i Lars Mouwitz *Bildning och matematik* 2004, s 34.

ämne där argumentation och samtal är en självklarhet, har det blivit den ändlösa monologens ämne. Det är läroboken som mässar med hög röst, möjligen ackompanjerad av lärarens instämmande brummanden. Matematik har blivit utbildningssystemets tystaste och mest auktoritära ämne. För många studerande som 'pluggar matte' förblir ämnet en osammanhängande räcka med meningslösa påståenden.⁴⁴ Just detta är i sig ett rejält bekymmer och förmodligen en av orsakerna till den splittring i två kulturer – den humanvetenskapliga och den naturvetenskapliga – som jag diskuterar senare. Jag har redan antytt att hela utbildningssystemet behöver ta sig an frågan om hur den matematiska bildningen ska kunna fogas in i snart sagt alla utbildningsvägar. Samma matematiker som jag citerade nyss, Lars Mouvitz, visar hur oundgängligt ett adekvat mått av matematisk förståelse och bildning är för att klara livet som aktiv medborgare, inte bara som konsument som kan jämföra kilopriser och räntesatser. Man måste kunna förstå och värdera den ”matematik (som) används också i allt högre grad för att ’formatera’ samhället; matematiska strukturer blir en del av det samhälleliga faktum som omger oss.” Som exempel avslöjar han det matematiska vansinnet som förlämnar en falsk objektivitet åt antagningssystemet till den svenska högskolan.⁴⁵

Det är alltså klart att symbolspråket möjliggjort räkneoperationer som annars i praktiken varit oöverkomliga, och möjliggjort matematisk kommunikation över språkbarriärer, men matematikspråket är, liksom de andra symbolspråken, ändå inbäddat i våra olika modersmål. Symbolspråket kan (till nöds och med svårighet) ersättas av löpande text men det kan aldrig helt ersätta löpande text. Alla människors relationer är beroende av våra gemensamma språk. Våra liv styrs av dem, både som individer och samhällen. Därför måste vi ägna all vår möda åt att avkräva våra språk deras hemligheter och möjligheter. Detta gäller alla yrken, alla livssituationer, hela livet. Utan språklig medvetenhet och språklig förmåga är vi rökta.

Men språklig och kommunikativ förmåga är trots allt bara en aspekt av de förmågor som människor behöver för att förbättra livet för sig själva och för andra, med andra ord att skaffa sig makt över sina liv. Den språkliga förmågan är därmed också nära kopplad till så grundläggande begrepp som integritet, respekt och självtillit och till de rättigheter och skyldigheter som följer med ett medborgarskap.

---

⁴⁴ Ibid, s 26.

⁴⁵ Ibid, s 28.